

Vstavač mužský: poodhalené tajemství Českého krasu

Pavel Špryňar

Vstavač mužský (*Orchis mascula*) patří ve středních Čechách k nejvýznamnějším druhům volně rostoucích orchidejí. V současných literárních pramenech se zpravidla dočítáme, že tu tento ohrožený a zvláště chráněný druh již neroste a že jeho nynější výskyt je v rámci Čech omezen pouze na pohraniční pohoří a na ojedinělé lokality v jižních Čechách (na Moravě je o něco častější). K tomu však můžeme s potěšením dodat, že v posledním desetiletí výskyt vstavače mužského pravidelně sledujeme i v Českém krasu. Příběh, který vedl k odhalení těchto lokalit, je téměř detektivní a zaslouží si bližší zmínku.

Z historického pohledu nejsou nálezy vstavače mužského v Českém krasu žádnou novinkou. Právě z Karlštejska, jako z jediné oblasti v širokém okolí Prahy, býval tento druh odedávna známý, jak se o tom můžeme dočíst např. v Květeně okolí Pražského od L. Čelakovského z r. 1870 (Živa. Sborník vědecký č. IV, 1870). Během 20. stol. se však výrazně změnilo hospodaření v krajině, zmizely pastviny, rozrostla se plocha křovin a po vstavači mužském jako by se zem slehla.

Uspěl teprve botanik F. Krahulec, který zhruba před 30 lety zavítal do botanicky nepříliš známého okolí obce Liteň v lesnatém území vrchů Mramor a Šamor. Při jedné ze svých exkurzí tu v r. 1973 ke svému překvapení vzácný vstavač mužský zaznamenal. Nález této orchideje se mu zde však již nikdy později nepodařilo zopakovat. Šťěstí neměli ani dva středoškolské studenti, kteří tady v 80. letech provedli pod Krahulcovým vedením podrobný floristický průzkum. Na definitivní potvrzení výskytu vstavače mužského v tomto území bylo zapotřebí počkat až do r. 1992, kdy se sem vypravil botanik J. Reitschläger, tehdy také středoškolský student. Území důkladně prozkoumal a podařilo se mu vstavač mužský nalézt hned na dvou lokalitách (v poli 6150 b floristického síťového mapování).

Od té doby zdejší populace vstavače sle-

dují botaničtí znalci i pracovníci Správy CHKO Český kras. Vzácnou orchidej tu je možné vidět hlavně v době květu na začátku května. Jinak zůstává velice nenápadná po většinu vegetačního období v podobě růžic přizemních listů. Navíc mnozí jedinci podle našich pozorování nevykvétají — a to zřejmě mladé nebo zastíněné rostliny. Výletníci jdoucí dubo-habrovým lesem po značené turistické cestě pak ani netuší, že blízko nich se prostírá větší z obou populací, čítající v současnosti asi stovku jedinců (každý rok z nich vykvétá jen přibližně 4–15).

Druhá populace se nachází na západním okraji území ve světlé teplomilné doubravě. V r. 2003 jsme tu napočítali asi 30 jedinců (kvetlo 6). Co je pozoruhodnější, jeden ze šesti kvetoucích vstavačů byl albinotický, zcela bez červených barviv, a tedy s květy bílými (viz obr.). Podle všeho vzácná odchylka nebyla v Českém krasu dosud poz-

*Dole zleva: Růžovofialové květenství normálně zbarveného vstavače mužského znamenaneho (*Orchis mascula* subsp. *signifera*) ♦ Květenství albinotického jedince — vzácná odchylka s bílými květy ♦ U nekvetoucí rostliny je dobře patrná hnědočerveně skvrnitá báze listů, nahore ♦ Detaily květů normálně zbarveného (uprostřed) a albinotického jedince (dole). Snímky P. Špryňara*

rována. Na první pohled tato rostlina připomínala vemeník (r. *Platanthera*), který ovšem kvete později a vstavač mužský se od něho odlišuje např. stavbou květů (široký trojlaločný pysk, poměrně krátká ostruha zdělí pysku) nebo větším počtem užších listů v přízemní růžici. Báze listů i lodyhy byla u albinotického jedince bez hnědočervených teček, které jsou jinak pro vstavač mužský charakteristickým znakem. Je zajímavé, že v první zmíněné populaci vstavače mužského tyto hnědočervené skvrny výrazně scházely i u jinak normálně zbarvených (růžovofialově kvetoucích) jedinců.

Fotografie z popsanych lokalit mohou přispět i k rozřešení dávné otázky, ke kterému poddruhu vstavače mužského populace z Českého krasu vlastně patří: rostliny z vrchů Mramor a Šamor mají lalok pysku zpravidla 2× delší než postranní laloky, pysk je u báze bělavý až nazelenalý, fialově tečkovaný a okvětní lístky jsou protáhlejší a zašpicatělé. To jsou znaky pro vstavač mužský znamenaneho (*O. mascula* subsp. *signifera*). Z nejzápadnějších oblastí našeho státu jsou uváděny rostliny, které mají střední lalok pysku přibližně stejně dlouhý jako laloky postranní, s bází pysku růžovou a s okvětními lístky kratšími, tupými nebo krátce zašpicatělými. Tyto rostliny bývají hodnoceny jako vstavač mužský pravý (*O. mascula* subsp. *mascula*), nebo jako přechodný typ mezi oběma poddruhy.

Vzhledem k tomu, že obě naleziště vstavače mužského leží v Chráněné krajinné oblasti Český kras, a to v první (a tedy nejprůsňější) zóně ochrany, nehrozí jim žádné bezprostřední nebezpečí. Bude však užitečné stále sledovat početní stavy populací a podle potřeby prořezávat houstnoucí porost dřevin zejména na první z popisovaných lokalit.

